

Een betoverende gebeurtenis

Multi-photograph van Gerard Heymans

MATHIJS DEEN VERLOREN.NL

ONDERZOEK

 WWW.UKRANT.NL/MAGAZINE/GESCHIEDENIS-VAN-DE-RUG

*De klassieke universiteit 1876-1945, deel 2 van de trilogie *Universiteit van het Noorden* is verschenen.*

Auteur Klaas van Berkel hoeft niet lang na te denken bij welke gebeurtenis uit z'n boek hij graag aanwezig had willen zijn. 'De rectorale rede van Gerard Heymans,' zegt hij. 'Dat moet geweldig geweest zijn.'

Het is 20 september 1909, de 'klassieke universiteit' maakt de beste jaren van haar tweede Gouden Eeuw mee. Er is net een nieuw Academieggebouw opgeleverd, het vorige is drie jaar eerder afgebrand. Op de loonlijst van wetenschappelijk personeel staan mannen van internationale statuur, zoals de medici Karel Frederik Wenckebach en Hartog Jacob Hamburger. En natuurlijk de astronoom J.C. Kapteyn, die al jaren bezig is om met een aarde-omspannend netwerk van astronomen de structuur van het melkwegstelsel vast te leggen. Ja, het gaat goed met de universiteit.

Visioen van de twintigste eeuw

De rector magnificus schrijdt binnen, iedereen gaat staan. Het is de zoon van de gemeentesecretaris van Ferwerd: Gerard Heymans, filosoof en grondlegger van de Nederlandse psychologie. Hij beklimt het spreekgestoelte, houdt het papier met z'n rede vlakbij z'n ogen en begint te spreken. Een beetje monotoon, met Friese tongval. In voor iedereen begrijpelijke taal spreekt hij over de voorbije negentiende eeuw, de eeuw van de natuurwetenschappen. Hij noemt het één lange Sint-Nicolaasavond van ontdekkingen en uitvindingen die zich in het bewustzijn van de mensen genesteld hebben. Hij constateert dat de mensen desondanks niet gelukkig zijn. Dan blikkt hij vooruit. Hij ontvouwt een visioen van de twintigste eeuw, de eeuw van de psycho-

logie, die als het meezit en catastrofes uitblijven, de mens zal moeten helpen met al die nieuwe verworvenheden in het reine te komen. De psychologie zal het beter moeten dan de sombere negentiende-eeuwse filosofie, die zwartkijkers als Schopenhauer had voortgebracht.

'Dat moet een betoverende gebeurtenis zijn geweest,' zegt Van Berkel. 'Aan de ene kant een huiveringwekkende toekomstvisie, maar tegelijkertijd ook een soort bijna religieuze revival. Hoe die mensen toen uit de zaal zijn weggegaan, wat ze gedacht hebben, hoe ze gesproken hebben met elkaar. Dat had ik graag willen meemaken.'

Academische vrijheid

Heymans wierp dilemma's op en zette aan tot discussie. En dat gebeurde niet voor niets in het instituut dat zichzelf in de decennia daarvoor had uitgevonden als een klassieke universiteit in een veranderende wereld: als bolwerk dus van academische vrijheid, waar wetenschappers en studenten los van inmenging van wie dan ook konden denken, schrijven en beweren wat ze wilden. Een bolwerk overigens dat almaar minder het karakter van een bolwerk droeg, omdat de academische gemeenschap uitdijde en omdat hoogleraren en studenten oog en ontzag kregen voor de emanciperende maatschappij die al dan niet met rode vlaggen buiten de ramen voorbijtrok. Groningen deed volwaardig mee en had reden om trots te zijn. Toch

'Er was een verlangen naar harmonie en een musketierachtige eensgezindheid tegen de wereld buiten'

was die trots nooit helemaal vrij van ongemak. In 1876 had het een haar gescheeld of Den Haag had de universiteit gesloten. De studentenaantallen waren in de loop van de negentiende eeuw sterk teruggelopen en de universiteit dreigde te verkommeren. Maar Den Haag streek over het hart en Groningen bleef open. Toch was de universiteit met een wettelijke vastlegging van haar voortbestaan nog niet uit de problemen. 'Er moest veel meer gebeuren, dat zagen de mensen ook wel,' zegt Van Berkel. 'Groningen was ook als stad een onaantrekkelijke uithoek. De stad moest uitbreiden, niet alleen voor de universiteit, maar ook om als plek om te leven wat aantrekkelijker te worden.'

Wankele trots

Van Berkel schildert in z'n boek de stad in 1876 als een opgepropt, stinkend en ellendig oord dat pas met de slechting van de vestingwerken uit haar veel te nauwe korset barstte. Een spoorverbinding met Zwolle verkortte de reistijd dramatisch, er kwam een Schouwburg, de singels werden aangelegd. Sindsdien ging het bergop, eerst aarzelend, maar al gauw sneller. En toen in 1914 de universiteit vierde dat ze drie eeuwen bestond, verzochten enkele Duitse gasten zelfs dat men in Groningen wel erg ingenomen was met zichzelf. Maar het was een wankele trots, die een ondertoon van twijfel moest overstemmen.

'Ik denk dat dat er toch mee te maken heeft dat het voor de Groningse universiteit nooit vanzelfsprekend is geweest, dat ze zou kunnen voortbestaan,' zegt van Berkel. 'Sinds 1876 was er voortdurend dat knagende gevoel: er hoeft maar iets te gebeuren en ze willen ons weer opheffen. Ook toen in 1906 het Academiegebouw afbrandde, waren er in Den Haag meteen weer stemmen dat een nieuw academiegebouw te duur was en dat er universiteiten genoeg waren in Nederland.'

Eén front

Binnen de universiteit was een bestuurscultuur ontstaan die paste bij de perifere positie van een groep mensen onder elkaar. Er waren korte onderlinge lijnen, er was een verlangen naar harmonie en een musketierachtige eensgezindheid tegen de wereld buiten. Samen optrekken, bedacht op gevaar, één front. 'Kijk, het is natuurlijk niet

te bewijzen en wat vergezocht,' laat Van Berkel zich verleiden op te merken, 'maar toen in 1672 Bommen Berend voor de stad lag, moesten de Groningers het zelf opknappen. Er was geen redding vanuit Amsterdam in zicht. Dat gevoel dat we het uiteindelijk zelf, zonder hulptroepen, moeten doen, dat is zo'n moeilijk peilbaar sentiment dat best doorgewerkt zou kunnen hebben. Maar of het echt zo werkte, is niet zo eenvoudig vast te stellen natuurlijk.'

Bezetter

Deel 2 van Van Berkels geschiedenis van de universiteit beslaat de jaren tussen 1876 en 1945, en voert dus van dieptepunt naar dieptepunt. Want in de Tweede Wereldoorlog kruimelde de universiteit in elkaar, al waren er pogingen haar in bedrijf te houden. Zo bleek al vrij snel dat die eigenzinnige, saamhorige maar bij vlagen onzekere universiteit het niet aandurfde om, zoals Leiden wel deed, zich zo van de bezetter af te keren dat deze de deuren voor de studenten zou sluiten.

Voor Van Berkel is de oorzaak helder. 'Ik ben er vrij zeker van dat men in de oorlog gedacht heeft: als wij laten gebeuren wat er in Leiden gebeurde, wie zegt dan dat we ooit weer open gaan? Die zelfverzekerdheid van Leiden heeft Groningen zich nooit kunnen permitteren. Vandaar dat in de eerste jaren van de oorlog de burgemeester en de universitaire secretaris van curatoren de studenten op het hart hebben gedrukt zich gedeisd te houden. Straks heffen ze ons op en dan zijn we nog verder van huis, dachten ze.'

Van Berkel is bezig met het derde en laatste deel, dat *De Zakelijke Universiteit* zal gaan heten. 'Ik realiseerde me, toen ik deel twee aan het schrijven was, dat ik eigenlijk bezig was met de opmaat van het derde deel. Want die klassieke universiteit, dat ideaal van een gemeenschap in vrijheid, geworteld in de maatschappij, die is tot wasdom gekomen in de jaren tachtig van de negentiende eeuw en het is er in de kern nog steeds.' Hij glimlacht. 'Kijk alleen al naar mij,' zegt hij. 'Ik heb een opdracht om deze geschiedenis op te schrijven. Ik heb er de tijd voor gekregen, ik mag het doen naar eigen inzicht. Eigenlijk schrijf ik met deze boeken de geschiedenis van m'n eigen positie. Ik ben daar helemaal niet somber over. Die klassieke academische erfenis is er nog steeds, ook in de zakelijke universiteit.'

